

Kornai János

1928–2021

Kornai Jánossal az utóbbi fél évszázad legjelentősebb magyar és Magyarországon élő közgazdász kutatóját veszítettük el. Könyvei, cikkei, előadásai nemzedékek számára nyújtottak megvilágosító erejű ismereteket a gazdasági rendszerek működéséről, a központi irányítású gazdaságok viselkedését meghatározó erőkről, a krónikus hiányokat és a gyenge hatékonyságot újratermelő mechanizmusokról. Művei eljutottak a világ számos országának olvasóihoz; azok gondolatait a nem szakmabeliek is megértették, s velük gazdagították, tágították világképüket.

E megemlékezés szerzői Kornai tanítványai, szerzőtársi és közeli baráti köréhez tartoznak.¹ Ismereteiket és tapasztalataikat Kornai munkásságáról, emberi kisugárzásáról ezernyi személyes élmény alakította. Az alábbi megemlékezésben mégis azt választottuk, hogy röviden, tárgyilagosan áttekintjük Kornai munkásságát, kizárólag a legjelentősebb eredményekre szorítkozva. Egy egyszerű módszertani klasszifikáció keretében két részre osztjuk az áttekintést: politikai gazdaságtanra és matematikai közgazdaságtanra. A Kornai gondolati, társadalomszemléleti és módszertani fejlődése, valamint műveinek egymásra épülése iránt érdeklődőknek ajánljuk Kornai tudományos önéletrajzát, a 2005-ben megjelent, *A gondolat erejével című művét*.²

Kornai pályája elején – mai szóval – gazdaságszociológiát kombinált verbális közgazdaságtannal. Később, tudományos fejlődése érdekében, de a körülmények kényszerítő hatására is, a matematikai közgazdaságtan irányába fordult. Amikor a nemzetközi tudományos közösség elismert tagja lett, a hazai hivatalos akadémiai világban is elfoglalta megérdemelt helyét. Később a politikai viszonyok megengedték, hogy ismét főként a politikai gazdaságtan nyelvét és módszertanát alkalmazza.

Kornai 28 éves volt, amikor első meghatározó művét, *A gazdasági vezetés túlzott központosítását* megírta, majd megvédte kandidátusi disszertációját (magyarul 1957-ben, angolul 1959-ben jelent meg). Önéletrajzában elmondja, hogy hályogkóvacs módjára – a magyar szociográfusok, falukutatók munkáit olvasva-ismerve és

¹ Köszönetet mondunk Gács Jánosnak és Szabó Juditnak a megemlékezés írásához nyújtott segítségért.

² Kornai munkásságáról (beleértve életútját, könyveit, cikkeit, előadásait, valamint ezek megítélését) sokat megtudhat az, aki meglátogatja kivételesen gazdag, jól szerkesztett személyes honlapját: www.kornai-janos.hu.

újságírói-riporterri tapasztalatai alapján alakította a kutatási módszerét, gyűjtötte és rendszerezte az adatokat, a dokumentumokat.

A terepkutatás a negyvenes évek második felében, majd Sztálin halála (1953) után a fiatal hazai társadalomkutatók köreiben gyakori foglalatosság volt. Kornai és társai nem bűnbakokat kerestek, hanem a rendszer működésének dokumentumaiként kezelték az általuk megfigyelt és leírt eseményeket, eseteket. A tervutasítások rendszerét, a vállalati vezetés mozgatórugóit, az utasítások és ösztönzők együttes társadalmi és gazdasági hatásának következményeit, a tervgazdaság vállalatai közötti kapcsolatokat leíró könyv angol kiadásának kedvező visszhangja megteremtette a nemzetközi érvényesülés lehetőségét a fiatal kutató előtt.

Noha tervezte, az 1956-os felkelés leverése utáni – a személyes szabadságát veszélyeztető és korlátozó – „konszolidáció” légkörében nem látott esélyt a *Túlzott központositásban* elkezdett kutatási program folytatására. Ekkor kezdett a matematikai közgazdaságtannal foglalkozni. Mivel autodidakta volt, és Magyarországon az ötvenes években nemigen folyt ilyen jellegű kutatás, először meg kellett ismerkednie a nevezett terület eredményeivel. Jó érzékkel felismerte a legfrissebb kutatások jelentőségét, és szerencsére be is tudta szerezni a megfelelő nyugati könyveket, cikkeket. A hazai kutatási körökben már akkor is voltak olyan alkalmazott matematikusok, akik segítették a tanulásban, majd a kutatásban.

Első kiemelkedő matematikai közgazdaságtani cikkét Lipták Tamással együtt írta 1959-ben, ebben a *szocialista vállalatok nyereségérdekltségét* vizsgálták. A hagyományos mikroelmélettel ellentétben itt a szerzők különböző célfüggvények hatását hasonlították össze – megelőzve a közgazdaság-tudományban később megjelenő mechanizmustervezés irányzatát. A cikk angol változata a szakma vezető folyóiratában, az *Econometricában* jelent meg 1962-ben, és jelentős visszhangot kapott.

A nagy sikert azonban a gazdasági szerkezet matematikai tervezéséről írt könyv hozta (első magyar, illetve angol kiadás 1965 és 1967), amely a matematikai programozás módszerét alkalmazva, a világon elsőként valóságos *népgazdasági szintű tervezési* feladatokat oldott meg. A magyar számítástechnika akkori fejletlensége miatt nemcsak az adatok összeállítása, hanem az optimum kiszámítása is komoly erőfeszítést követelt. Az e munka keretében Lipták Tamással együtt kidolgozott, *kétszintű tervezésről* szóló cikk azonban nemcsak matematikai csúcsteljesítmény volt (egy időben jelent meg magyarul és angolul 1965-ben), hanem tükrözte a valóságnak azt az oldalát, hogy a Tervhivatal sohasem volt képes a vállalatokkal való tárgyalás nélkül működő tervet összeállítani. Jellemző Kornaira, hogy a kutatói siker ellenére néhány év múlva elfordult a tervezési munkáktól, mert felismerte: a részletekbe menő népgazdasági tervezés a valóságban nem működik, és nem is működhet.

Matematikai-közgazdaságtani munkásságának újabb szakaszát az *Anti-equilibrium* jelentette. Ebben az 1971-ben magyarul és angolul egyszerre publikált könyvében rámutatott arra, hogy milyen korlátozott érvényességű az akkoriban uralkodó *általános egyensúlyelméleti* megközelítés, amely a rugalmas ármechanizmuson keresztül véli megteremteni a kereslet és a kínálat optimális egyensúlyát. Kornai világossá tette, hogy a valódi piacokat – mind a piacgazdaságokban, mind a szocialista rendszerekben – állandó egyensúlyhiány jellemzi, és az árak mellett a volumenjelzések is fontos

szerepet kapnak. A könyv nagy nemzetközi visszhangot váltott ki, de sok főárambeli, illetve ortodox közgazdásban ellenérzést keltett a megcsontosodott nézetek bírálata. Önéletrajzában Kornai önkritikusan megemlíti, hogy nem annyira az egyensúlyelmélet elvontságát, mint inkább annak hibás alkalmazását kellett volna bírálnia. Szomorúan konstataálta, hogy az *Anti-equilibriumban* a maga és a szakma számára körvonalozott kutatási program megvalósítása lassan haladt.

A megvalósult kutatási tervei közül kiemeljük a Martos Bélával együtt kezdeményezett *nem árjelzésű szabályozási modellezést* (az erről szóló első cikket magyarul 1971-ben, angolul 1973-ban publikálták; a *Szabályozás árjelzések nélkül* című kötet magyar és angol változata egyszerre jelent meg 1981-ben). A *norma szerinti szabályozással* visszatért a *túlzott központosítás* témaköréhez, de itt a gondolat matematikai alakot öltött. Minden gazdasági szabályozási rendszerben vannak normák, és ha az állapot eltér a normájától, akkor a szabályozási változó is eltér a normájától. Ez teszi lehetővé, hogy még egy rosszul szervezett gazdaság is *vegetatívan* működjék. Jellemző, hogy a kutatásba a hazai matematikus közgazdászok széles köre kapcsolódott be (például az input-output modellezésben vezető szerepet játszó Augusztinovics Mária és Bródy András). Ugyanakkor a nemzetközi hatás szerény volt. Ennek okát önéletrajzában Kornai abban látta, hogy a kutatás szándékosan nem foglalkozott az irányítás optimalitásával, túlságosan megszorítóknak találva az optimalizálást. A főáram képviselői viszont optimalizálás nélküli modellt alig méltattak figyelemre.

Kornai írásai közül a legnagyobb visszhangot *A hiány* kapta, amely 1980-ban egyszerre jelent meg magyarul és angolul. Az elmélet kidolgozása során Kornai egyszerre alkalmazta a matematikai közgazdaságtan és a politikai gazdaságtan módszertanát. Bebizonyította, hogy a hiány nem egyszerűen a merev árrendszer, hanem a szocialista rendszer gazdasági mechanizmusának következménye, amely megakadályozza a kínálat és a kereslet megfelelő alkalmazkodását. A könyv egyik legnagyobb figyelmet keltő gondolata a *puha költségvetési korlát* alapvető rendszer-meghatározó hatása volt. Ellentétben a klasszikus piacgazdaság kemény költségvetési korlátjával, a szocialista vállalatok és intézmények számára a bevételek nem korlátozzák a kiadásokat, mindig számíthatnak arra, hogy a bajbajutottakat az állam kimenti.³ A puha költségvetési korlát a szocializmus bukása után is pezsgő kutatási terület maradt, hiszen a kapitalista gazdaság egyes területeit (például az egészségügyet) szintén jellemzi. (Erre példa a szakma legnagyobb hatású folyóiratában, a *Journal of Economic Literature*-ben 2003-ban publikált Kornai–Maskin–Roland-tanulmány).

A hiánygazdaság kutatásából két további témát emelünk ki. Az egyik téma: *A hiány* függelékében Kornai – Jörgen W. Weibull-lal közösen – nagyon szemléletes modellben elemezte a hiánygazdaságra jellemző *sorbaállásos rendszer* működését, amelyre példa a hiánygazdasági autópia.⁴ A másik téma a *hiánygazdaság dinamikus*

³ A mikroökonómia ismerői számára világos, hogy az itt szereplő költségvetés is jóval bővebb, mint a megszokott állami vagy önkormányzati költségvetés.

⁴ A mai fiatalabb olvasók talán nem is hallottak arról, hogy 1960 és 1990 között az új autókat Magyarországon egy állami monopólium értékesítette. Évekkel a kiutalás előtt a vevőnek be kellett fizetnie a teljes vételár jelentős részét. Pénzeőbb vevők eleve beszámították a várakozási időt, és akár több megrendelést is évekkel előre beütemeztek (lásd Kapitány–Kornai–Szabó 1982-es, illetve 1984-es cikkét).

makromodellje volt, amelyet Kornai a nagy nemzetközi megbecsülést jelentő Yrjö Jansson-előadások sorozatban jelentetett meg 1981-ben, majd magyarul 1982-ben publikált. Az alapgondolat: a vállalatok beruházási éhsége miatt túl sok beruházás indul egyszerre, ezzel rontva azok hatékonyságát.⁵

1989-ben Kornai *Az indulatos röpiratban* pamfletszerűen fejtette ki a rendszer-váltásról szóló elképzeléseit. *A szocialista rendszer – Kritikai politikai gazdaságtan* című nagy ívű összefoglaló munka már a címében is jelzi, hogy Kornai visszatért a politikai gazdaságtani témákhoz és módszertanhoz. A központi tervezés klaszszikus és reformált változatait, az uralkodó bürokratikus koordináció terjedelmének változásait bemutató könyv az eddig legalaposabb, átfogó leírása és elemzése a ma már csak néhány országban működő szocialista rendszernek. A könyv – nem utolsósorban politikai okokból – a szocialista rendszer összeomlása után, 1993-ban készült el és jelent meg, mégsem megkéskéve. Az összehasonlító rendszerelemzéssel foglalkozó közgazdászok, politológusok, szociológusok, de történészek ma is gyakran használják *A szocialista rendszer* leírásait és fogalomrendszerét elemzéseik során. Azt követő munkáiban Kornai is sokat merített e művéből. A nagy tükörkönyv a kapitalista rendszerről ugyan nem készült el, de a 2007-ben és 2011-ben közreadott töredékek és résztanulmányok jól mutatják, hogy a két rendszer különbségeinek alapos leírása javította a kapitalista rendszer folyamatainak értelmezését. Az elmúlt másfél évtizedben Kornai tovább építette a rendszer-összehasonlító módszert és annak fogalmi elemeit. Az autokrácia beillesztése a rendszerparadigmába 2017-ben tette lehetővé számára a 2010 utáni magyarországi *U* kanyar, a nemzeti együttműködés rendszerének megsemmisítő kritikáját.

*

Remélhetően e tömör áttekintésből is kiviláglik, hogy Kornai hosszú kutatói pályáján milyen kivételesen sokszínű, gazdag életművet alkotott. A gyakori irányváltások, az új módszerek keresése, ugyanakkor a korábbi eredmények rendszeres újraértékelése valójában azt mutatta, hogy mindig újabb csúcok megmászására készült. Nem szerette a rutinközgazdászokat, akik mélyebb elgondolások nélkül, sorozatban gyártották a tömegtermékeket.

Kornai számos rangos egyetemen tanított, és ezt a munkáját is nagyon lelkiismeretesen és hatékonyan végezte. Részben az egyetemeken, részben a kutatóintézetekben ismerkedett meg azokkal, akik később társszerzőkként együttműködtek vele, majd önálló kutatókként folytatták az általa elindított kutatásokat. Kornai számos nemzetközi közgazdaságtani szervezetnek (például az Econometric Society, European Economic Association és International Economic Association) volt választott elnöke, amelyek irányítása jelentős energiát követelt tőle. Ezeket a megtisztelő megbízásokat arra is használta, hogy elősegítse a hazai közgazdászoknak, hogy e szervezetek munkájában részt vegyenek. Néhány évig Kornai intenzív munkát végzett az

⁵ A szocialista beruházási ciklusok kutatása jelentős nemzetközi figyelmet kapott, itt csak a terület hazai kutatóinak nevét soroljuk föl, akik közül egyik-másik nem is értett egyet a Kornai-féle megközelítéssel: Bauer Tamás, Lackó Mária, Mihályi Péter, Simonovits András, Soós Károly Attila, Tarján Tamás és Tényi György.

MNB jegybanktanácsában. Ettől eltekintve csak időnként adott gazdaságpolitikai tanácsokat, politikusi szereplésre pedig tudatosan nem vállalkozott.

Tanításai ma is érvényesek. Eredményeit műveiből világszerte sok százezer olvasó megismerte, a levonható következtetéseket a társadalom legkülönbözőbb szintjein a döntéshozók hasznosították és hasznosíthatják a jövőben is.

Laki Mihály és Simonovits András

Laki Mihály emeritus kutató, KRTK KTI (e-mail: laki.mihaly@krtk.hu).

Simonovits András emeritus kutató, KRTK KTI (e-mail: simonovits.andras@krtk.hu).